

Важливість та перспективи допомоги міжнародних фінансових інституцій у відновленні країни

АНОТАЦІЯ. У статті наголошено, що значні обсяги фінансової підтримки України, в тому числі міжнародними організаціями та окремими державами, потребують постійного фахового аналізу, визначення відповідних інструментів фінансування та розробки на державному рівні єдиного підходу до ефективного залучення такої підтримки. Автором підкреслено, що відсутність цілісного бачення механізму залучення та шляхів спрямування міжнародної допомоги на потреби України, а також відсутність єдиної узгодженої позиції української сторони в питаннях мобілізації зовнішнього фінансування для економіки країни та чіткої координації діяльності донорів потребує відповідних дій уряду для комплексного розв'язання цих проблем. Оцінено обсяги, динаміку, структуру фінансової допомоги, яка надається міжнародними фінансовими організаціями, з якими співпрацює Україна. Перш за все це стосується ефективної співпраці з Міжнародним валютним фондом, який є одним з важелів підтримки фінансової стабільності країни в умовах війни та третім найбільшим партнером України за обсягом фінансової допомоги після ЄС та США. Одночасно, МВФ наполягає на необхідності зміцнення внутрішньої фінансової спроможності країни. Не меншою за обсягом, але більш диверсифікованою є допомога Групи Світового банку – підтримка державного сектору, стійкого державного управління, збалансування валютно-фінансової позиції України, підтримка системи освіти, охорони здоров'я, виплати пенсій, фінансова допомога внутрішньо переміщеним особам, підтримка програм соціальної допомоги тощо. Виокремлено пріоритетні у період війни напрями підтримки України Європейським банком реконструкції і розвитку: енергетична безпека, інфраструктура, продовольча безпека, підтримка бізнесу та фінансування торгівлі. ЄБРР визначено як найбільший інвестор в Україні, що наразі має портфель перспективних проєктів. Показано також внесок Європейського інвестиційного банку та Банку розвитку Ради Європи у підтримці України в період війни, а також охарактеризовано масштабні проєкти Державного банку Уряду ФРН (понад 10 інвестиційних проєктів) та Міжнародної фінансової організації «Північна екологічна фінансова корпорація» (відновлення водопостачання Миколаєва, відбудова інфраструктури громад тощо). У статті проаналізовано можливі шляхи здешевлення для України кредитних ресурсів від міжнародних фінансових інститутів та можливість пришвидшення процесу підготовки нових проєктів для фінансування важливих для країни напрямків розвитку економіки. Особливої ваги в умовах війни, що триває, набуло питання щодо організації процесу забезпечення органів державної влади постійним моніторингом, аналізом щодо обсягів допомоги, яка надається Україні міжнародними організаціями та окремими державами, а також прогнозами щодо перспектив отримання цієї допомоги. Обґрунтовано, що вирішення цих питань допоможе створити механізм мобілізації Україною отриманих ресурсів та спрямуванням їх на пріоритетні програми при переході країни на стадію відновлення і післявоєнної реконструкції.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансова підтримка, зовнішнє фінансування, міжнародні фінансові організації, фінансові ресурси, інвестиційні проєкти, обсяги фінансової допомоги, кредитні ресурси.

¹ **Колосова Вікторія Павлівна** – доктор економічних наук. Сфера наукових інтересів: міжнародні фінансові інститути, міжнародні фінанси, міжнародні відносини, бюджетна підтримка. Електронна адреса: kolosova.vp@gmail.com. ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4520-793X>

Вступ

З початку повномасштабної війни Україна отримала безпрецедентну військову, гуманітарну та фінансову допомогу. Фінансова допомога відіграє важливу роль у продовженні безперебійної роботи державного сектору України, забезпеченні валютно-курсової та цінової стабільності, покритті дефіциту бюджету і платіжного балансу. Міжнародна підтримка є важливим внеском у підтримку фінансової стабільності країни в умовах війни.

Великі обсяги фінансової допомоги Україна отримує від міжнародних фінансових інституцій. Такими організаціями є Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, Банк розвитку Ради Європи, інші міжнародні фінансові організації. Кошти допомоги надходять до Державного бюджету країни та на реалізацію конкретних інвестиційних проєктів. В Україні продовжується реалізація проєктів міжнародних інституцій, які були підготовлені до повномасштабного вторгнення в країну, та нові проєкти, підготовлені протягом останніх років.

Нагальна потреба в проведеному дослідженні обумовлена тим, що значні обсяги фінансових ресурсів, які надходять до України, важливі для підтримки економіки держави в період війни і будуть відігравати важливу роль у відновленні країни в післявоєнний період. Тому основною метою дослідження є пошук комплексних рішень, які б дозволили максимально ефективно використовувати отримані від міжнародних фінансових організацій ресурси для мінімізації ризиків, пов'язаних з наслідками агресивної війни, та спрямування їх на програми відновлення та програми відновлення економіки країни.

Міжнародний валютний фонд

Залучені Україною кошти у більшій частині спрямовуються на фінансування соціальних та гуманітарних видатків державного бюджету. Кошти Міжнародного валютного фонду та кошти системних проєктів Світового банку надходять до Загального фонду Державного бюджету. Від початку повномасштабного вторгнення на листопад 2024 року Україна отримала понад 11,3 млрд дол., США виключно від МВФ. Ефективна співпраця з Міжнародним валютним фондом є одним із важелів підтримки фінансової стабільності країни в умовах війни. Станом на 20 листопада 2024 року МВФ є третім найбільшим партнером України за обсягом спрямованої фінансової допомоги після ЄС та США.

23 жовтня 2024 року до Держбюджету України надійшов транш обсягом близько 1,1 млрд дол., США в результаті успішного п'ятого перегляду програми EFF. За 19 місяців функціонування програми Механізму

розширеного фінансування Україна успішно завершила вже п'ять переглядів – вперше за історію співпраці з МВФ. Це дозволило залучити близько 8,7 млрд дол., США з передбачених програмою 15,6 млрд дол., США.

МВФ продовжує ефективно реагувати на потреби України, важливим для держави стало рішення про оптимізацію графіку траншів на 2025 рік, що дозволить залучити до Державного бюджету більше коштів в рамках EFF у наступному році. На 2025 рік програмою МВФ EFF передбачено до 2,7 млрд дол., США за результатами чотирьох переглядів. Початково ця сума складала близько 1,8 млрд дол., США, відповідно до двох переглядів Програми.

Безпека та оборона залишається безперечним пріоритетом бюджету на 2025 рік і є найбільшою статтею видатків. Важливою задачею Уряду є своєчасне забезпечення громадян соціальними послугами та допомогою. Україні у цьому необхідна підтримка міжнародних партнерів, особливо міжнародних фінансових організацій. Потреба у зовнішньому фінансуванні на 2025 рік оцінюється у сумі близько 38,4 млрд дол., США. Всі ключові параметри бюджету визначені Україною за результатом активних обговорень з представниками Міжнародного валютного фонду. Сторони погодились щодо потреби зміцнення внутрішньої фінансової спроможності України для ефективного реагування на виклики, що спричинені повномасштабною війною.

Група Світового банку

Співпраця України зі Світовим банком в умовах війни є важливим фактором у стабілізації економіки країни. Започаткування та реалізація спільних програм допомагає забезпечувати нагальні потреби держави. Після початку вторгнення Росії в Україну, Світовий банк, який є однією з найбільших міжнародних фінансових організацій, продовжив реалізацію діючих проектів і разом з Урядом України підготував низку нових проектів.

З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року Група Світового банку на 20 листопада 2024 року мобілізувала для України майже 50 млрд дол. США фінансової підтримки.² Понад 39 млрд дол. США вже надійшли до України, майже все це фінансування надійшло від донорів з розвинутих країн.

З лютого 2022 року Світовий Банк здійснював підтримку державного сектору України та сприяв збалансуванню валютно-фінансової позиції України. Протягом 2022-2024 років до Загального фонду Державного бюджету від Світового банку надійшло 2 млрд 63 млн дол. США.³

² Світовий банк, 2024. «Фінансова підтримка, мобілізована для України з 24 лютого 2022 року.» URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine/brief/world-bank-emergency-financing-package-for-ukraine>

³ МФУ, 2024. «Фінансування державного бюджету України з початку повномасштабної війни». URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435

Фінансову допомогу Україні сьогодні надають всі організації Групи Світового банку (Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Міжнародна асоціація розвитку, Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій, Міжнародний центр регулювання інвестиційних спорів), кредитні ресурси та послуги надаються на пільгових умовах.

Проект Світового банку «Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого державного управління» (PEACE) розпочався в червні 2022 року. За рахунок коштів проекту Уряд України надав підтримку 13 млн бенефіціарів, в тому числі, 10 млн пенсіонерів, 500 тис. працівників освіти, 145 тис. державних службовців, 56 тис. працівників служби з надзвичайних ситуацій, отримувачам соціальної допомоги та внутрішньо переміщеним особам. Проект PEACE поєднує позики та гранти, загальна сума яких становила 19,75 млрд дол. США. Кошти надані Світовим банком та іншими партнерами України.

Додатковий фінансовий пакет, підготовлений для програми PEACE, продовжує низку наданих раніше грантів і спрямований на підтримку системи освіти, системи охорони здоров'я, виплату пенсій, фінансову допомогу внутрішньо переміщеним особам, підтримку програм соціальної допомоги, фінансування зарплат працівників державного сектора. Додаткове фінансування є продовженням пакетів, які раніше були надані для проекту PEACE.

29 червня 2023 року Рада виконавчих директорів Світового банку схвалила надання Україні позики на підтримку політики розвитку та відновлення розміром 1,5 млрд дол. США. Надається позика під гарантії уряду Японії в рамках Цільового фонду з надання Україні необхідної кредитної підтримки (ADVANCE Ukraine)⁴. Позика підтримуватиме три ключові напрями урядових реформ, які спрямовані на пом'якшення наслідків війни. Кошти буде використано на підтримку домогосподарств та родин переселенців, на фінансування реформ, що спрямовані на посилення прозорості та підзвітності витрат державних видатків та допоможе краще функціонувати ринкам.

30 листопада 2023 р. Світовий банк схвалив новий спільний з Україною проект «Інвестиції у соціальний захист задля підвищення охоплення, стійкості та ефективності» (INSPIRE).⁵ В Києві 4 грудня 2023 року було підписано Кредитну угоду із зазначеного проекту.

⁴ Світовий банк, 2023. «Нова позика Світового банку для України в розмірі \$1,5 мільярда доларів допоможе домогосподарствам пом'якшити наслідки російського вторгнення». URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2023/06/29/world-bank-new-1-5-billion-loan-to-ukraine-will-provide-relief-to-households-mitigate-impacts-of-russian-invasion>

⁵ МФУ, 2023. «Світовий банк схвалив новий Проект соціальної допомоги для України на 1,2 млрд доларів США». URL: https://mof.gov.ua/uk/news/world_bank_approved_new_usd_12_billion_social_assistance_project_for_ukraine_inspire-4321

Проект INSPIRE має на меті забезпечити соціальний захист малозабезпечених та вразливих верств населення України під час та після війни, поліпшити доступ до соціальних послуг і допомоги, посилити систему соціальної підтримки. Фінансування проекту здійснюється коштом позики Світового банку розміром 1,2 млрд дол. США з Трастового фонду «Цільовий фонд з надання необхідної кредитної підтримки Україні» (ADVANCE Ukraine) за підтримки уряду Японії. Гроші надходять до загального фонду державного бюджету України.

25 січня 2024 року Європейський Союз та Група Світового банку разом з Урядом України започаткували роботу Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві (ФЧГК).⁶ Робота Фонду спрямована на підтримку малих фермерів, які обробляють земельні ділянки площею до 500 гектарів. Започаткування ФЧГК є важливим елементом другого етапу земельної реформи, який розпочався 1 січня 2024 року.

22 березня 2024 року до державного бюджету України надійшла позика обсягом 230 млн дол. США від уряду Японії в рамках проекту Світового банку «Екстрений проект надання інклюзивної підтримки для відновлення сільського господарства України (ARISE)».⁷ Кошти було залучено з Цільового фонду сприяння необхідному розширенню кредитування для України (ADVANCE Ukraine).

Проект ARISE має на меті підтримку доступу сільгоспвиробників до фінансування через пільгове кредитування (компенсація видатків за програмою 5–7–9 %) та поліпшення доступу малих господарств до фінансування через гранти. Обсяг фінансування проекту наразі становить 550 млн дол. США, з яких: 500 млн дол. США буде спрямовано на фінансування державної програми «Доступні кредити 5–7–9 %» у 2023–2024 роках з фокусом на аграрні підприємства; майже 50 млн дол. США передбачено на гранти для малих сільгоспвиробників.

26 березня 2024 року Рада директорів Світового банку схвалила позику на підтримку політики розвитку «Основи зростання» (Growth Foundations Development Policy Loan – DPL) обсягом 1,5 млрд дол. США.⁸ Кошти надійдуть під гарантії уряду Японії через Цільовий фонд Світового банку (ADVANCE Ukraine) обсягом 984 млн дол. США та під гарантію Сполученого Королівства на суму 516 млн дол. США.

⁶ Світовий банк, 2023. «Європейський Союз та Світовий банк підтримують малих фермерів в Україні через зміцнення Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві». URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2024/01/25/ukraine-partial-credit-guarantee-fund-in-agriculture>

⁷ МФУ, 2023. «Україна отримала 230 млн доларів США від Японії в рамках проекту Світового банку на відновлення сільського господарства». URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_received_usd_230_million_from_japan_under_the_world_banks_project_for_agricultural_recovery-4518

⁸ МФУ, 2024. «Україна отримає 1,5 млрд дол США на підтримку політики розвитку через механізм Світового банку від Японії та Великої Британії». URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_will_receive_a_usd_15_billion_development_policy_loan_through_the_world_bank_mechanism_from_japan_and_the_united_kingdom-4523https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_will_receive_a_usd_15_billion_development_policy_loan_through_the_world_bank_mechanism_from_japan_and_the_united_kingdom-4523

Гроші кредиту спрямовуватимуть на підтримку державного бюджету України та відновлення економіки, фінансування першочергових соціальних і гуманітарних видатків держбюджету. З метою зниження вартості обслуговування кредитних зобов'язань України в рамках позики DPL 2024 на найближчі роки, з японських коштів Угодою про позику DPL передбачено капіталізацію відсотків у сумі 99,54 млн дол. США. DPL – це системний проєкт, спрямований на підтримку проведення реформ в Україні. Кошти кредиту зараховують до загального фонду державного бюджету єдиним траншем.

30 серпня 2024 року Світовий банк оголосив про нову програму в секторі освіти. Загальна вартість проєкту 415 млн дол. США. Програма спрямована на поліпшення початкової та середньої освіти в Україні й охопить один мільйон учнів, учителів та працівників шкіл.⁹ У рамках програми «Підвищення доступності та стійкості освіти в умовах кризи в Україні» (LEARN) передбачено заходи, спрямовані на покращення загальних умов безпеки в школах, забезпечення безплатного проїзду для вразливих категорій учнів, проведення навчання вчителів, закупівлю підручників та оптимізацію управління в секторі освіти.

Початкове фінансування програми LEARN становить 235 млн дол. США з коштів Цільового фонду з надання необхідної кредитної підтримки Україні (ADVANCE Ukraine) Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР), 150 млн дол. США з коштів Спеціальної програми відновлення України та Молдови Міжнародної асоціації розвитку (МАР) та 30 млн дол. США від Цільового фонду підтримки, відновлення, відбудови та реформування України (URTF).

11 жовтня 2024 року Світовий банк схвалив створення фонду фінансового посередництва (FIF) для підтримки України. Таке рішення ухвалила виконавча рада Світового банку.¹⁰ Очікується, що внески у фонд зроблять Сполучені Штати Америки, Канада та Японія. Фонд, яким керуватиме Світовий банк, допомагає виконати зобов'язання країн G7 надати Україні до кінця 2024 року до 50 млрд дол. США додаткового фінансування.

Україна та Світовий банк поглиблюють співпрацю в реалізації проєктів щодо трансформації української економіки та залучення іноземних інвестицій для відбудови країни після війни.

Зокрема, це проєкт RISE («Проєкт стійкого, інклюзивного та сталого підприємництва»). Світовий банк планує надати Україні позику (PforR) на 1 млрд дол. США та грант (IPF) на 30 млн дол. США на підтримку урядових реформ у приватному секторі. Фінансування спрямовуватимуть

⁹ Світовий банк, 2024. «Зміцнення початкової та середньої освіти в Україні за підтримки Світового банку». URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2024/08/30/strengthening-ukraine-s-primary-and-secondary-education-through-world-bank-support>

¹⁰ Reuters, 2024. “Exclusive: World Bank board approves new Ukraine fund” <https://www.reuters.com/world/europe/world-bank-board-approves-new-ukraine-fund-with-money-us-japan-canada-sources-2024-10-10/>

на рефінансування програм державної підтримки бізнесу, включно з такими ініціативами, як «Доступні кредити 5–7–9 %» та «єРобота».¹¹ Також триває підготовка до Конференції з відновлення України (URC-2025), що відбудеться у 2025 році в Римі. Світовий банк працює над підготовкою проєктів для представлення на URC-2025 та візьме активну участь у дослідженнях щодо розвитку української економіки в післявоєнний період.

У лютому 2025 року Світовий банк планує запустити Програму для впровадження економічно обґрунтованих інвестиційних проєктів, що відповідають стратегічним цілям країни – «Ukraine Project Preparation Framework» (PPF).

Світовий банк реалізує діючі з Україною проєкти і продовжує підготовку нових проєктів. Тільки протягом листопада 2024 року було підписано ряд угод за новими проєктами.

4 листопада підписано фінансові Угоди зі Світовим банком за новим системним проєктом «Стійке, інклюзивне та екологічно збалансоване підприємництво» (RISE). Обсяг фінансування за проєктом – 593 млн дол. США.¹²

Проєкт RISE PforR спрямовано на вирішення критичних проблем, що перешкоджають стійкості, зростанню та сталому розвитку приватного сектору. Загальна сума фінансування на період імплементації проєкту запланована у розмірі понад 1 млрд дол. США. Відповідно до Угоди про позику 283 млн дол. США Україна отримує кошти до кінця 2024 року.

7 листопада Рада директорів Світового банку схвалила новий системний проєкт в Україні «Підтримка відбудови шляхом розумного фінансового управління» (SURGE). На етапі затвердження запланований загальний обсяг проєкту становить близько 750 млн дол. США на 2024-2027 роки.¹³

Фінансування за Проєктом складатиметься з позики Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР) на суму 450 млн дол. США із Цільового фонду з надання Україні необхідної кредитної підтримки (ADVANCE Ukraine), що підтримується Урядом Японії, та кредиту обсягом 300 млн дол. США зі Спеціальної програми відновлення для України та Молдови (SPUR) Кризового фонду Банку. В рамках Угоди про позику

¹¹ МКУ, 2024. «Україна та Світовий банк посилять співпрацю задля економічного відновлення країни та залучення інвестицій» URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a87d8d2f-4e5c-401b-9273-a2f9365627b7&title=UkrainaTaSvitoviiBankPosiliatSpivpratsiuZadliaEkonomichnogoVidnovlenniaKrainiTaZaluchenniaInvestitsii>

¹² МКУ, 2024. «Україна та Світовий банк реалізують новий проєкт з підтримки приватного сектору RISE. Підписано відповідні Угоди загальним обсягом майже \$600 млн» URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_and_the_world_bank_are_implementing_a_new_project_rise_to_support_the_private_sector_relevant_agreements_totalling_almost_600_million_have_been_signed-4870

¹³ МКУ, 2024. «Рада директорів Світового банку схвалила новий проєкт SURGE у фінансовому секторі для підтримки відновлення. Загальний обсяг фінансування – \$750 млн» https://mof.gov.ua/uk/news/the_world_banks_board_of_directors_approved_a_new_surge_project_in_the_fiscal_sector_to_support_recovery_the_total_amount_of_financing_is_750_million-4878

МБРР, Україна очікує залучити передбачені кошти вже до кінця 2024 року.

8 листопада 2024 року було підписано зі Світовим банком грантову угоду в рамках Проєкту «Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого державного управління в Україні» (PEACE in Ukraine).¹⁴ Метою Проєкту є часткова компенсація видатків державного бюджету, зокрема, соціальних та гуманітарних, що не пов'язані зі сферою безпеки і оборони.

Угода про грант передбачає залучення Україною траншу в рамках Проєкту PEACE in Ukraine, що складається з 1,35 млрд дол. США – грант від Сполучених Штатів Америки та 10,8 млн євро становлять кошти з Цільового фонду багатьох донорів зі співфінансування Програми Другої позики на політику розвитку у сфері економічного відновлення для України. Кошти надійдуть до держбюджету України найближчим часом. Від початку повномасштабного вторгнення завдяки проєкту PEACE in Ukraine Мінфін залучив вже майже 28 млрд дол. США та понад 1,4 млрд євро бюджетної підтримки.

13 листопада 2024 року було підписано фінансові Угоди за новим системним проєктом «Підтримка відбудови шляхом розумного фіскального управління» (SURGE).¹⁵ Проєкт спрямований на створення належного середовища та інституційних норм для ефективного і підзвітного впровадження та фінансування кліматично-орієнтованого відновлення. До кінця 2024 року Україна очікувано отримає кошти у сумі 400 млн дол. США.

Підписано грантову Угоду за інвестиційним компонентом «Зміцнення спроможності Уряду щодо впровадження фіскальної реформи» (STRONG) обсягом 10 млн дол. США від Цільового фонду багатьох донорів з підтримки, відновлення, відбудови та реформування України (URTF). Проєкт STRONG має на меті підтримку ефективного впровадження інституційних реформ в межах SURGE.

Європейський банк реконструкції та розвитку

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), з яким Україна працює з 1992 року, планує інвестувати в Україну до 10 млрд євро протягом наступних 5 років. Проголошено це віце-президентом ЄБРР Юргеном Рігтерінком та директором банку в країнах Східної Європи та Кавказу Маттео Патроне.

¹⁴ МФУ, 2024. «Україна отримає близько \$1,37 млрд в рамках проєкту Світового банку PEACE in Ukraine. Мінфін та Банк підписали грантову угоду». URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_will_receive_about_137_billion_under_the_world_banks_peace_in_ukraine_project_the_ministry_of_finance_and_the_bank_signed_a_grant_agreement-4879

¹⁵ МФУ, 2024. «Україна та Світовий банк реалізують проєкт SURGE у фіскальному секторі з метою підтримки відновлення. Підписано Угоди загальним обсягом \$750млн». URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_and_the_world_bank_are_implementing_the_surge_project_in_the_fiscal_sector_to_support_recovery_agreements_totalling_750_million_signed-4888

Станом на листопад 2024 року загальний обсяг спрямованого Україні фінансування ЄБРР за весь період співпраці становить понад 20 млрд євро. Від початку повномасштабної війни Україна отримала близько 5 млрд євро інвестицій Банку. Значну частину коштів залучено на підтримку енергетичного сектору.¹⁶

У період повномасштабної війни ЄБРР сфокусувався на п'яти основних напрямках для підтримки України у приватному та державному секторі. Цими головними напрямками є енергетична безпека, інфраструктура, продовольча безпека, підтримка бізнесу і торгове фінансування. Важливий внесок ЄБРР у сприяння енергетичній безпеці України та виділенні значних обсягів фінансування ключовим суб'єктам критичної інфраструктури: НЕК "Укренерго", НАК "Нафтогаз України", ПрАТ "Укргідроенерго", АТ "Укрзалізниця".

У 2023 році керуючі ЄБРР ухвалили рішення збільшити оплачений капітал на 4 млрд євро до 34 млрд євро з метою надання подальшої підтримки Україні. Це рішення дозволить ЄБРР збільшити обсяг інвестицій в Україну у 4-6 разів. Наступні п'ять років банк планує вкладати в проекти в Україні 1,5-2 млрд євро щороку. В 2023 році ЄБРР надав 2,1 млрд євро в Україні, що на 23,5%, або на 0,4 млрд євро більше, ніж у 2022 році. Банк збільшив обсяги інвестицій після російського вторгнення у лютому 2022 року і у жовтні 2023 року перевищив свою мету щодо інвестування 3 млрд євро в Україні протягом 2022–2023 років.

"Приватбанк" підписав нову угоду з Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР). Ця угода дозволяє розподілити ризики та кредити на суму в 400 мільйонів євро.¹⁷ ЄБРР зобов'язується покривати до 50 відсотків ризику українського банку, підтримуючи проекти з інвестиційними цілями, цілями енергонезалежності, а також жіночий, ветеранський, релокований чи постраждалий від війни бізнес. Завдяки новому партнерству з ЄБРР "Приватбанк" може розширити фінансування проектів, які стосуються виробництва харчових продуктів, енергоефективності та виробленню енергії в країні. ЄБРР є одним із найбільших інвесторів в Україні, робота банку сфокусована на підтримці приватного сектору, енергетичній безпеці, критичній інфраструктурі, торгівлі та продовольчій безпеці.

На сьогодні для України важливим є підготовка проектів в галузі енергетики. Проект екстреного відновлення мережі електропередачі, який реалізує компанія «Укренерго»: сума позики ЄБРР – 300,0 млн євро, сума гранту – 70,56 млн євро.

¹⁶ МФУ, 2024. «ЄІБ та ЄБРР продовжують підтримувати енергосектор України. Міністр фінансів зустрівся з керівниками Банків у Вашингтоні». URL: https://mof.gov.ua/uk/news/the_eib_and_ebrd_continue_to_support_ukraines_energy_sector_minister_of_finance_met_with_the_heads_of_the_banks_in_washington-4858

¹⁷ Приватбанк, 2024. «ЄБРР та ПриватБанк підписали Угоду щодо портфельних гарантій для кредитування бізнесу на 400 млн євро». URL: <https://privatbank.ua/news/2024/9/12/yebrr-ta-privatbank-pidpisali-ugodu-shchodo-portfelnih-garantiy-dlya-kredituvannya-biznesu-na-400-mln-eyvro>

Проект спеціальної капітальної підтримки НЕК «Укренерго» вже завершено. Сума позики ЄБРР – 150 млн євро. Проект набув чинності 15 січня 2024 року, тобто в період складний для України війни ЄБРР не залишає країну без підтримки і готує нові кредитні інструменти для галузей, що є найважливішими в цей важкий час.

Крім зазначених проектів, з ЄБРР обговорюється підготовка з «Укренерго» Проекту розширення Північного регіону. Орієнтовна сума позики ЄБРР – до 90 млн євро. Обсяг Проекту включає реконструкцію ПС Черкаська, ПС Житомирська, ПС Броварська та будівництво ПС Західна.

Європейський Інвестиційний Банк

Не можна не сказати про іншу міжнародну фінансову організацію – Європейський Інвестиційний Банк (ЄІБ) та його важливу роль в кредитуванні критичних галузей економіки України за попередні роки співпраці та в період війни в Україні.

Обсяг портфелю спільних з ЄІБ проектів у державному та приватному секторі є найбільшим за всі роки співпраці і становить більше 7 млрд євро. З початку повномасштабної війни обсяг наданих інвестицій ЄІБ у всіх напрямках – близько 2 млрд євро. ЄІБ оголосив, що має намір найближчим часом інвестувати до 600 млн євро у фінансування енергетичних проектів у державному та приватному секторах. Зазначені кошти сприятимуть відновленню та модернізації енергетичної інфраструктури України, адаптуючи її до європейських стандартів і прискорюючи інтеграцію країни до ЄС.

Проектний портфель ЄІБ у державному секторі складає 26 проектів загальним обсягом 5,3 млрд євро. З них на стадії реалізації знаходяться 23 проекти загальним обсягом 4,81 млрд євро. В рамках реалізації цих проектів станом на 1 листопада 2024 року вибрано 2,856 млрд євро, в т.ч. у 2022 році – 1,722 млрд євро, у 2023 році – 261,74 млн євро та у 2024 році – 7,84 млн євро.

Станом на 1 листопада 2024 року на стадії реалізації знаходяться 2 грантові проекти загальним обсягом 18,11 млн євро, які фінансуються за рахунок Гранту Фонду Е5Р (Фонд східноєвропейського партнерства з енергоефективності та довкілля). З цих коштів на сьогодні вибрано 8,36 млн євро¹⁸.

Новий проект, який готується для впровадження ЄІБ в «Укренерго»: Реконструкція ПЛ 400 кВ Південноукраїнська АЕС – Ісакча (Румунія). Проводяться обговорення з ЄІБ можливості фінансування проекту. Метою проекту є можливість збільшення потужності інтерконектора з Румунією після 2028 року, підвищення надійності електропостачання споживачів південних областей України та Румунії та зняття обмеження щодо

¹⁸ МФУ, 2024. «Європейський інвестиційний банк». URL: <https://mof.gov.ua/uk/eib>

потужностей виробництва відновлюваної енергії на півдні України та на сході Румунії.

Вартість проекту передбачена в сумі 246 млн дол. США, ведуться перемовини з ЄІБ щодо залучення кредитних коштів Банку під державні гарантії для фінансування проекту.

Банк розвитку Ради Європи

Банк розвитку Ради Європи (далі – БРРЕ) є багатосторонньою фінансовою установою, яка має виключно соціальну спрямованість. БРРЕ був створений у 1956 році з метою вирішення європейськими країнами питань, пов'язаних із соціально-спрямованою реінтеграцією біженців, переміщених осіб та мігрантів. У рік створення БРРЕ ініціаторами цього виступили 8 країн – це Бельгія, Греція, Ісландія, Італія, Люксембург, Німеччина, Туреччина та Франція. БРРЕ через свою фінансову діяльність сприяє утвердженню цінностей та принципів Ради Європи.

БРРЕ є фінансово незалежним від Ради Європи, має окремий юридичний статус. Генеральний секретар Ради Європи при затвердженні всіх проектів Банку висловлює думку щодо прийнятності проектів з точки зору політичних та соціальних цілей Ради Європи. Поточна діяльність БРРЕ в Україні здійснюється за наступними напрямками: покращення умов життя, охорона здоров'я та підтримка малого та середнього бізнесу в країні.

Україна офіційно стала 43-м членом Банку. Це відбулося шляхом прийняттям Закону України «Про членство України в Банку розвитку Ради Європи та приєднання до Третього протоколу до Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи».

Станом на 1 листопада 2024 року проектний портфель БРРЕ у державному секторі складав 2 проекти загальним обсягом 200 млн євро. В рамках реалізації цих проектів станом на 1 листопада 2024 року вибрано 80 млн євро, в т.ч. у 2024 році – 80 млн євро.¹⁹

Проекти інших міжнародних фінансових інститутів

Важливим партнером України у підготовці і реалізації інфраструктурних проектів є Кредитна установа для відбудови (KfW). Це державний банк Уряду Федеративної Республіки Німеччини. Сфера діяльності KfW – це підтримка малого та середнього бізнесу; будівництво та енергозбереження, охорона навколишнього середовища; фінансування соціальної інфраструктури (водопостачання, енергопостачання, освіта, охорона здоров'я тощо); експортне та проектне фінансування; рефінансування.

¹⁹ Open4business, 2024. «Данія інвестує 7,2 млн євро у відновлення інфраструктури водопостачання в Миколаєві». URL: <https://open4business.com.ua/daniya-investuye-72-mln-yevro-u-vidnovlennya-infrastruktury-vodopostachannya-v-mykolayevi/> https://mof.gov.ua/storage/files/CEB_01_01_2025.pdf

На стадії реалізації в Україні знаходяться 10 інвестиційних проєктів загальним обсягом 298,50 млн євро, з яких станом на 01 листопада 2024 року використано 133,02 млн євро (44,56%): за рахунок кредитних коштів – 8 інвестиційних проєктів на загальну суму 265,10 млн євро, з яких використано 124,66 млн євро (47,02%); за рахунок грантових коштів – 2 інвестиційні проєкти на загальну суму 33,40 млн євро, з яких використано 8,36 млн євро (25,03%).

З жовтня 2024 року було підписано угоду між Чернівецькою міською радою, КП "Чернівціводоканал" та банком KfW для реалізації проєкту "Розвиток муніципальної інфраструктури, Стадія II", який підтримує Європейський Союз. Фінансування у розмірі 19,75 млн євро надається в рамках Механізму ЄС щодо підтримки України Ukraine Facility з метою покращення якості водних послуг та інфраструктури відповідно до європейських екологічних стандартів. Проєкт передбачає зменшення аварій на мережах водопостачання, підвищення енергетичної ефективності та зниження втрат води, та розрахований на підтримку мешканців міста. Проєкт також є частиною програми з водопостачання та водовідведення, загальна вартість якої становить близько 95 млн євро.

Проєкт KfW «Підвищення ефективності передачі електроенергії (інтеграція української ОЕС до європейської об'єднаної енергосистеми) III» впроваджується «Укренерго». Сума кредиту становить 24 млн євро. Сума гранту KfW становить 0,5 млн євро. Угоди по зазначеному кредиту підписані у грудні 2023 року. Проєкт передбачає проведення реконструкції ПС 220 кВ «Львів-2», а також закупівлі та встановлення автотрансформаторів, однофазних реакторів та пов'язаного обладнання для пошкоджених внаслідок бойових дій підстанцій з усієї мережі ОЕСУ, оператором якої є НЕК «Укренерго».

Проєкт KfW «Підвищення ефективності передачі електроенергії (інтеграція української ОЕС до європейської об'єднаної енергосистеми) IV». Сума кредиту становить 30,4 млн євро. Угоди по проєкту підписані у червні 2024 року. Метою проєкту є підвищення надійності енергопостачання споживачів у Львівській області та надійності роботи Західного регіону ОЕС України в цілому. Консультант завершує підготовку проєкту документації з попередньої кваліфікації для проведення міжнародних конкурсних торгів.

Проєкт KfW «Підвищення ефективності передачі електроенергії (інтеграція української ОЕС до європейської об'єднаної енергосистеми) V» (фінансування Уряду ФРН через KfW). Сума гранту Уряду ФРН (наданий через Кредитну установу для відбудови – KfW) – 76,35 млн євро. Угоди по гранту підписані у жовтні 2023 року.

Проєкт KfW «Підвищення ефективності передачі електроенергії (інтеграція української ОЕС до європейської об'єднаної енергосистеми) VI».

Сума гранту Уряду ФРН становить 45,0 млн євро. Угоди по гранту підписані в травні 2024 року.

Проект «Реконструкція та відновлення інфраструктури передачі електроенергії України», грантові кошти ЄС надані через KfW. Сума гранту становить 15,0 млн євро. Угоди підписані у червні 2024 року. Проект стосується енергоефективної модернізації, автоматизації, реконструкції, ремонту або реконструкції підстанцій, будівництва нових та реконструкції існуючих ділянок ПЛ, а також закупівлі та встановлення автотрансформаторів, однофазних реакторів, заходів фізичного захисту підстанцій, центрів управління та супутнього обладнання для підстанцій, пошкоджених внаслідок бойових дій, у всій мережі ОЕС України.

Проект «Реконструкція та відновлення інфраструктури передачі електроенергії України II», грантові кошти ЄС надані через KfW. Сума гранту становить 100,0 млн євро. Угоди по проекту підписані у липні 2024 року. Проектом передбачено реконструкція ПЛ 400 кВ Мукачеве (Україна) - Вельке Капушани (Словаччина), орієнтовна вартість – 21 млн євро.

НЕФКО (Північна екологічна фінансова корпорація) є міжнародною фінансовою організацією, яку було засновано в 1990 році. Окрім власного капіталу Інвестиційного фонду НЕФКО керує декількома трастовими фондами від імені різних донорів для підтримки реалізації екологічних та кліматичних проектів. Протягом багатьох років НЕФКО впровадила близько 1600 приватних і державних проектів у ряді галузей по всьому світу.

В Україні НЕФКО працює вже більше 20 років. Залучення кредитних коштів НЕФКО є дуже важливим для економіки України, оскільки корпорація кредитує невеликі за обсягом проекти, які реалізують громади в секторах теплопостачання, енергоефективності, очищення стічних вод, освітлення вулиць тощо. Під час реалізації проекту позичальники набувають досвіду щодо співпраці з міжнародними фінансовими установами відповідно до визначених процедур цих організацій.

В Україні НЕФКО надає в першу чергу фінансування проектам у територіальних громадах з метою досягнення визначених цілей проекту та пришвидшення «зеленого» переходу. Корпорація працює на всій території України, зосереджується на малих та середніх проектах, інвестуючи в енергоефективність, модернізацію мереж централізованого теплопостачання, комунального водопостачання та водоочисних споруд. Крім того, НЕФКО здійснює значні за обсягом інвестиції в секторі відновлюваної енергетики, пов'язані із сонячною енергією та вітроенергетикою.

НЕФКО та міська адміністрація Миколаєва підписали нову грантову угоду на реконструкцію системи водопостачання окремого району міста.

Цей інвестиційний проєкт сприятиме відновленню міської інфраструктури водопостачання. На реалізацію проєкту виділено 7,2 млн євро.²⁰

Практично 2,5 року після руйнування магістрального водопроводу у квітні 2022 року система водопостачання Миколаєва не працює. Жителі Миколаєва залежать від аварійного водопостачання, яке забезпечується переважно вантажівками і доповнюється опрісненням солоної води з Дніпровсько-Бузького лиману, а також пробуреними новими свердловинами.

Для реалізації демонстраційного проєкту відновлення та реконструкції всієї системи водопостачання Миколаєва було обрано густонаселений Корабельний район міста, в якому витрати води сягають 40 відсотків. Мета проєкту – зменшити втрати води та підвищити енергоефективність процесів водорозподілу шляхом виявлення витоків води, покращення ефективності водопостачання та створення підстав для подальшого розвитку системи прісного водопостачання в Миколаєві. В процесі реалізації проєкту буде встановлено нові колодязі та замінено труби.

Кошти у розмірі до 40 млн данських крон (приблизно 5,36 млн євро) були виділені на реалізацію проєкту та допоміжні заходи від Данії через програму сталого фінансування інфраструктури Danida Sustainable Infrastructure Finance (DSIF), яка має на меті надати фінансування Миколаєву для покращення управління системою водопостачання та відновлення інфраструктури міських водогонів. Основною метою проєкту є реабілітація існуючої системи водопостачання, що дозволить підвищити її надійність та сталість.

У Полтаві невдовзі розпочнеться проєкт у сфері централізованого тепlopостачання для підвищення енергетичної стійкості та екологічності в Центральній-Східній Україні, що фінансується за рахунок гранту від Швеції в розмірі до 1 млн євро. Проєкт здійснюватиметься в рамках програми НЕФКО.

В умовах воєнної агресії Росії проти України, НЕФКО продовжує підтримувати відбудову ключової муніципальної інфраструктури в 12 громадах Київської області, включно у містах Ірпінь і Димер, які зазнали значних руйнувань на початку війни. НЕФКО також допомагає муніципалітетам нарощувати потенціал для довгострокового «зеленого» відновлення та переходу, застосовувати європейські стандарти й методи та залучати додаткові інвестиції.²¹

²⁰ Open4business, 2024. «Данія інвестує 7,2 млн євро у відновлення інфраструктури водопостачання в Миколаєві». URL: <https://open4business.com.ua/daniya-investuye-72-mln-yevro-u-vidnovlennya-infrastruktury-vodopostachannya-v-mykolayevi/>

²¹ NEFCO, 2024. «Модернізація має бути довгостроковою, енергоефективною та екологічною»: проєкти, які підтримує НЕФКО, покращують добробут громад та мешканців Київської області». URL: <https://www.nefco.int/news/модернізація-має-бути-довгостроков/>

Висновки

Враховуючи викладене, необхідно відзначити важливість та необхідність для нашої країни допомоги, яка отримана від міжнародних фінансових інституцій після 24 лютого 2024 року. Тільки до загального фонду Державного бюджету України на 20 листопада від Міжнародного валютного фонду надійшло більше 11 млрд дол. США, від Світового банку більше 2 млрд дол. США та 720 млн дол. від Європейського інвестиційного банку. Кошти надійшли і від окремих країн через створені міжнародними інституціями фонди.

Кошти, які надходять до загального фонду, є дуже важливими для функціонування держави у період війни, але для якнайшвидшого відновлення та відбудови країни вкрай важливим є залучення кредитних ресурсів від міжнародних фінансових інституцій для інвестиційних проєктів, особливо в інфраструктурні проєкти, особливо в галузі енергетики.

Протягом років війни міжнародні фінансові організації впроваджують діючі проєкти в зазначених галузях і розробляють нові. Світовий банк, ЄБРР, ЄІБ, БРРЄ, KfW та НЕФКО працюють над підготовкою нових проєктів. Необхідно прискорити процес залучення кредитних та донорських ресурсів міжнародних фінансових інституцій у важливі для України галузі.

Окремі кредитори надають бенефіціарам проєктів пільги, дозволяють відтерміновувати платежі та відсотки по кредитах, переводять частину кредитних коштів у грантові кошти. KfW підписав Угоду з Урядом України, відповідно до якої всі платежі по поверненню сум кредитів, виданих Україні, та їх обслуговуванню, відтерміновані до 2027 року. Крім того, частину кредитів KfW переведено до грантів. Подібний досвід необхідно використовувати при підготовці нових інвестиційних проєктів з МФО, переглядати вже діючі проєкти на предмет можливості отримання пільг по поверненню тіла кредитів та сплаті відсотків.

Значні обсяги фінансової підтримки України міжнародними організаціями та окремими державами потребують фахового аналізу інструментів фінансування, єдиного підходу до залучення такої підтримки та спрямування ресурсів на програми відновлення та реконструкції держави.

Важливу роль в цьому повинна відігравати наукова спільнота, поєднуючи діючих юристів, фінансистів, галузевих фахівців для створення стратегії відбудови держави. Наші партнери у міжнародних фінансових інститутах повинні бачити підготовлені українською стороною напрямки подальшої співпраці та підготовлені проєкти в найважливіших галузях економіки. Підготовку проєктів необхідно здійснювати відповідно до вимог кожної міжнародної організації для прискорення процесу узгодження проєктів та затвердження їх Радами Директорів організацій.

Список літератури

1. NEFCO, 2024. «Модернізація має бути довгостроковою, енергоефективною та екологічною»: проекти, які підтримує НЕФКО, покращують добробут громад та мешканців Київської області». URL: <https://www.nefco.int/news/модернізація-має-бути-довгостроков/>
2. Open4business, 2024. «Данія інвестує 7,2 млн євро у відновлення інфраструктури водопостачання в Миколаєві». URL: <https://open4business.com.ua/daniya-investuye-72-mln-eyvro-u-vidnovlennya-infrastruktury-vodopostachannya-v-mykolayevi/>
3. Reuters, 2024. “Exclusive: World Bank board approves new Ukraine fund” <https://www.reuters.com/world/europe/world-bank-board-approves-new-ukraine-fund-with-money-us-japan-canada-sources-2024-10-10/>
4. МКУ, 2024. «Україна та Світовий банк посилять співпрацю задля економічного відновлення країни та залучення інвестицій» URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a87d8d2f-4e5c-401b-9273-a2f9365627b7&title=UkrainaTaSvitoviiBankPosiliatSpivpratsiuZadliaEkonomichno goVidnovlenniaKrainiTaZaluchenniaInvestitsii>
5. МФУ, 2023. «Світовий банк схвалив новий Проект соціальної допомоги для України на 1,2 млрд доларів США». URL: https://mof.gov.ua/uk/news/world_bank_approved_new_usd_12_billion_social_assistance_project_for_ukraine_inspire-4321
6. МФУ, 2023. «Україна отримала 230 млн доларів США від Японії в рамках проекту Світового банку на відновлення сільського господарства». URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_received_usd_230_million_from_japan_under_the_world_banks_project_for_agricultural_recovery-4518
7. МФУ, 2024. «Європейський інвестиційний банк». URL: <https://mof.gov.ua/uk/eib>
8. МФУ, 2024. «ЄІБ та ЄБРР продовжують підтримувати енергосектор України. Міністр фінансів зустрівся з керівниками Банків у Вашингтоні». URL: https://mof.gov.ua/uk/news/the_eib_and_ebrd_continue_to_support_ukraines_energy_sector_minister_of_finance_met_with_the_heads_of_the_banks_in_washington-4858
9. МФУ, 2024. «Рада директорів Світового банку схвалила новий проект SURGE у фінансовому секторі для підтримки відновлення. Загальний обсяг фінансування – \$750 млн» https://mof.gov.ua/uk/news/the_world_banks_board_of_directors_approved_a_new_surge_project_in_the_fiscal_sector_to_support_recovery_the_total_amount_of_financing_is_750_million-4878
10. МФУ, 2024. «Україна отримає 1,5 млрд дол США на підтримку політики розвитку через механізм Світового банку від Японії та Великої Британії». URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_will_receive_a_usd_15_billion_development_policy_loan_through_the_world_bank_mechanism_from_japan_and_the_united_kingdom-4523
11. МФУ, 2024. «Україна отримає близько \$1,37 млрд в рамках проекту Світового банку PEACE in Ukraine. Мінфін та Банк підписали грантову угоду». URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_will_receive_about_137_billion_

under_the_world_banks_peace_in_ukraine_project_the_ministry_of_finance_and_the_bank_signed_a_grant_agreement-4879

12. МФУ, 2024. «Україна та Світовий банк реалізують новий проєкт з підтримки приватного сектору RISE. Підписано відповідні Угоди загальним обсягом майже \$600 млн» URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_and_the_world_bank_are_implementing_a_new_project_rise_to_support_the_private_sector_relevant_agreements_totalling_almost_600_million_have_been_signed-4870

13. МФУ, 2024. «Україна та Світовий банк реалізують проєкт SURGE у фінансовому секторі з метою підтримки відновлення. Підписано Угоди загальним обсягом \$750млн». URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_and_the_world_bank_are_implementing_the_surge_project_in_the_fiscal_sector_to_support_recovery_agreements_totalling_750_million_signed-4888

14. МФУ, 2024. «Фінансування державного бюджету України з початку повномасштабної війни». URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435

15. Приватбанк, 2024. «ЄБРР та ПриватБанк підписали Угоду щодо портфельних гарантій для кредитування бізнесу на 400 млн євро». URL: <https://privatbank.ua/news/2024/9/12/yebrr-ta-privatbank-pidpisali-ugodu-shchodo-portfelnih-garantiy-dlya-kredituvannya-biznesu-na-400-mln-yevro>

16. Світовий банк, 2023. «Європейський Союз та Світовий банк підтримують малих фермерів в Україні через зміцнення Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві». URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2024/01/25/ukraine-partial-credit-guarantee-fund-in-agriculture>

17. Світовий банк, 2023. «Нова позика Світового банку для України в розмірі \$1,5 мільярда доларів допоможе домогосподарствам пом'якшити наслідки російського вторгнення». URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2023/06/29/world-bank-new-1-5-billion-loan-to-ukraine-will-provide-relief-to-households-mitigate-impacts-of-russian-invasion>

18. Світовий банк, 2024. «Зміцнення початкової та середньої освіти в Україні за підтримки Світового банку». URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2024/08/30/strengthening-ukraine-s-primary-and-secondary-education-through-world-bank-support>

19. Світовий банк, 2024. «Фінансова підтримка, мобілізована для України з 24 лютого 2022 року.» URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine/brief/world-bank-emergency-financing-package-for-ukraine>

Стаття надійшла до редакції 05 листопада 2024 р.

Прийнято до публікації: 19 листопада 2024 р.

Опубліковано: 31 грудня 2024 р.